

Az „első órák” történelemtankönyvei a második világháború hullámverésében* (Korirányok, geopolitikai irányváltások 1938 és 1945 között a jelenkor-történeti részek tárgyalásakor)

*Albert B. Gábor***

Jelen írás a Kosáry Domokos és Feuer Klára szerkesztésében megjelent 1945-ös történelemtankönyvek születéstörténetét vizsgálja. Célom a tankönyvírók interpretációs módjain keresztül rámutatni a korirányokra és a geopolitikai irányváltásokra. A téma könnyebb megértése érdekében összehasonlítom a második világháború idején megjelent gimnáziumi tankönyveket ezekkel az 1945-ös ideiglenes középiskolai történelemtankönyvekkel. Dolgozatomban a jelenkori részek összehasonlító elemzésére vállalkozom és a kurrens szakmunkák mellett levéltári forráscsoportok bevonásával igazolom, hogy az 1945-ös munkák számos szállal kötődnek az 1945 előtti időszakhoz, a II. világháború utolsó éveinek hullámveréséhez.

Kulcsszavak: tankönyvtörténet, történelemtanítás, „első órák” történelemtankönyvei, korirányok a tankönyvekben

Értelmezési keretek és kutatási forrásbázis

A címben az első órákat két okból tettem idézőjelbe: egyrészt Unger Mátyás kéziratos dolgozatában¹ ő is ezt a kifejezést használja, másrészt viszont – és erre Unger nem hivatkozik, – cáfolom azt, hogy ezek az 1945-ös kiadványok egyértelműen az új, demokratikus berendezkedésű világhoz kapcsolódnának.

Korábbi szakmunkák (Albert, 2006; Katona, 2009/a) Unger Mátyás 1976-os történelemtanítás – és tankönyvtörténeti szintézisére alapozva kijelölték a Horthy-korszak (1920–1944) tankönyvtörténeti szakaszhatárait. Ezek szerint az utolsó, ún. hómani tankönyvsorozat, felmenő rendszerben az 1938-as tanterv szerint 1938 és 1942 között jelent meg.

Újabb levéltári forráscsoportok² bevonása és fontosabb írások (pl. Glatz, 2013) áttekintése után megállapítható, hogy Kosáry Domokos (1945), valamint a Kosáry Domokos és Mérei Gyula szerzőpáros 1945-ös tankönyvei arra az 1943-as pedagógiai segédkönyvre épültek, melyet szintén Kosáry Domokos jegyzett. Ezek a kiadványok számos szállal kötődnek tehát az 1945 előtti időszakhoz, a II. világháború utolsó éveinek hullámveréséhez.

Ujváry Gábor német levéltári forrásokra épülő, a német–magyar tankönyvvitáról szóló tanulmánya a hómani középiskolai történelemtankönyvek geopolitikai irányának jobb megértéséhez is hozzájárul (Ujváry, 2016). Katona András (2009/b) a demokratikus átmenet és az ötvenes évek tanterveit és tankönyveit elemezte, Kovács Emőke (2006) a gimnáziumi történelemtankönyvek tartalmi és szemléleti változásait tekintette át az 1945 és 1962 közötti időszakra vonatkozóan, Glatz Ferenc (2013) Kosáry Domokos életútjáról szóló írása pedig –

* A szerző 2019. szeptember 27-én, a Kaposvári Egyetemen, a Kutatók éjszakáján tartott előadásának szerkesztett változata.

** egyetemi docens, Kaposvári Egyetem, e-mail: albert.gabor@ke.hu

1. Unger Mátyás: Az 1945-ben megjelent ideiglenes történelem tankönyvek. Unger Mátyás hagyaték ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár. Fond 435.
2. Unger Mátyás hagyaték ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár. Fond 435. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Z 715. Hóman Bálint hagyatéka. OSZK. fond 15/1514. Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei 7383–7568. In Szálasi Ferenc népbírói perének jegyzéke. BFL XXV-1-a Nb. 293/1946. 110.

mely érinti a szerző tankönyvírói munkásságát is – arra világít rá, hogy Kosáry 1943-as és 1945-ös munkája között jogfolytonosság mutatható ki. Romsics Ignác (2013) Kosáry Domokosnak a Teleki Intézethez fűződő viszonyáról, az intézetben végzett munkásságáról írt.

Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár őrzi Unger Mátyás hagyatékában a szerzőnek „Az 1945-ben megjelent ideiglenes történelem tankönyvek” című kéziratát. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az Országos Közoktatási Tanács megbízása alapján szétküldött könyvekről, konkrétan a Nemzetnevelők Könyvtára című pedagógiai segédkönyvsorozat 1942 és 1944 között megjelent kiadványairól – benne Kosáry 1943-as munkájáról is – olvashatunk.

Geopolitikai realitások változásai a középiskolai történelemtankönyvekben (1938–1942; 1945)

Az 1945-ös új középiskolai tankönyveket csak az 1938 és 1942 között megjelent sorozatok tartalmi összevetésével tudjuk reálisan megítélni. Az összehasonlító tankönyvi szövegelemzés különösen a geopolitikai realitások tankönyvírói interpretációjára, a geopolitikai változások felismerésének bemutatására irányul. Ezért példaként a tankönyvek jelenkor-történeti részeiből citálok.

Az 1938-as tanterv alapján felmenő rendszerben megjelent új, egységes gimnáziumi tankönyvek viszonylag kitisztult politikai viszonyok között születtek meg és szervesen illeszkedtek Hóman Bálint királyi kultuszminiszter elképzeléseéhez. A revíziós törekvések 1938 és 1941 közötti „részsikerei”, 1941-ben a semlegesség feladása, ezáltal Magyarország háborúba való bekapcsolódása a kultúrpolitika kisebb irányváltásához vezetett, melynek szemléleti hatása a tankönyvek jelenkori fejezetein is megmutatkozott. Ezzel szemben az 1945-ös kiadványok rohamtempóban, a demokratikus átmenet idején, még tisztázatlan politikai viszonyok között jelentek meg.

Az 1938-as tanterv a „múlttal való lelki azonosulás” útján akart nemzeti célokra nevelni. Ezzel szemben az 1945–1946-os kiegészítő utasítás elítélte a nacionalizmust és a nemzeti illúziókeltést: „Mutassunk reá nemzetünk történetének nemcsak fény-, hanem árnyoldalaira is. Ezekből tanulunk bizonyára a legtöbbet.”³ A célok is megváltoztak: „A jó történelemtanár nem az emlékezetet terhelő adatok bőségére, hanem a kauzális kapcsolatok megvilágítására fogja a súlyt helyezni. Vigyáz arra, hogy ne sülyedjen lépten-nyomon verbalizmusba, hanem tisztázza azokat a fogalmakat, amelyekről szól a tanuló értelmi fokának megfelelően (...) A jövőben tehát nemcsak futólagos és kronologikusan áttekintő képet adjunk egy-egy korszakról, hanem emeljük ki annak létező problémáinak sorozatát is.”⁴

A klebelsbergi korszakhoz képest erősen beszűkült tankönyvpiac fémjelezte a hómani időszakot: az állami gimnáziumok számára a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, míg a római katolikus fenntartású intézmények számára a Szent István Társulat biztosította a tankönyvellátást. A protestáns felekezetű iskolák pedig alternatív tankönyveket dobtak piacra.⁵

A második világháborút követően a tankönyvügy az Országos Közoktatási Tanács kezéből az Országos Köznevelési Tanácshoz került, melynek szervezeti keretei között működő Tankönyvbizottság revízió alá vonva a ko-

3. Kiegészítő utasítások az 1945/46. iskolai évre. OKT, Bp., 1945. 26-27. I. idézi Katona (2009/b) Retrieved from http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2009/12/Kepek_es_arckepekVI..pdf (2019. 11. 01.)

4. Kiegészítő utasítások az 1945/46. iskolai évre. OKT, Bp., 1945. 26-27. I. idézi Katona (2009/b) Retrieved from http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2009/12/Kepek_es_arckepekVI..pdf (2019. 11. 01.)

5. A részletes tankönyvlistát közli Unger, 1976, pp. 336–337.

rábbi tankönyveket, összeállította az 1945–1946-os tanév tankönyvjegyzékét. A Szikra kiadásában új, hatkötetes sorozat jelent meg, külön a magyar és az egyetemes történeti részekkel.⁶

A hómani sorozat szerzői között többségében gimnáziumi tanárokat találunk. 1945-ben a kor fiatal, de már elismert történészei, Kosáry Domokos, Benda Kálmán, Mérei Gyula, Ferenczy Endre, Fischer Endre, Komjáthy Miklós, Csapodi Csaba, Makkai László, Berlász Jenő vállalkoztak tankönyvírásra.

Míg a hómani tankönyvek erősen ideológia vezérelt munkák voltak, addig az 1945-ös kiadványok a Ranke-féle történeti objektivitást, „minden kort a maga mértékével mérjük” elvet igyekeztek képviselni. Ahogy a Csapodi-Berlász szerzőpáros fogalmazott: „A mérték, amely szerint a népek cselekvését megítélhetjük, csak az igazság, az emberiség és a szabadság örökérvényű eszményei lehetnek. Előadásunkban megértő szemléletre, s szenvedélymentes szövegezésre törekedtünk.” (Csapodi & Berlász, 1946, p. 3.)

Az erősen politikatörténeti beállítottságú hómani tankönyvekkel szemben az 1945-ös kiadványok már a gazdasági és társadalmi szempontok hangsúlyosabb megjelenítésére vállalkoztak.

Az első világháború eseménytörténete a hómani kiadványokban a civilizált-barbár ellentéppárra épült fel. A magyar virtusnak és őserőnek (Várady, 1934, p. 116.), a megrendült orosz birodalom elleni sikeres küzdelmeknek, a limanovai csatában harcoló hős magyar honvédeknek (Szegedi, 1942. p. 62.), Szerbia és Románia elleni büntetőhadjáratoknak (Szegedi, 1942. p. 63.), – melyeknek aktuálpolitikai üzenete nem kétséges, – kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a tankönyvek. Ezzel szemben az „első órák” tankönyveinek tónusa szenttelen. A szerzők nem megírják, hanem leírják a történéseket. Csapodi Csaba és Berlász Jenő az első világháború ismeretésekor a racionális katonai szempontoknak tulajdonított jelentőséget (Csapodi & Berlász, 1946, p. 179.). Kosáry Domokos és Mérei Gyula tankönyvében új fogalmakkal találkozunk, az állóháborúról vagy a frontnagybodásról elsőként náluk olvashatunk (Kosáry & Mérei, 1945. p. 148-149.).

A hómani tankönyvek alap gondolata a Szent István-i állameszme, a Kárpát-medence gazdasági, politikai és kulturális egységének megteremtése. Ennek érdekében a tankönyvek elítélik az első világháborút lezáró béke-rendszert, a közelmúlt feldolgozásánál kiténtetetten a történelmi és geopolitikai alapon nyugvó erős németbarátságot, (még erősebb olasz orientáltságot), valamint bolsevizmus- és Szovjetunió-ellenességet hangsúlyozták. Magyarország történelmileg a német kultúrkörhöz kapcsolódik, az új politikai rendszerek közül, – melyek inkább vallásos tartalmú, hitszerű formációknak tekinthetők (lásd olasz fasizmus, német nemzetiszocializmus, szovjet bolsevizmus), – a két nagy (a német és a szovjet) közül a kisebb rosszat, a német irányvonalat kell követnie. A Szent István-i Magyarország, Hitler és Mussolini faji gondolatára épülő, a történeti jog és a birodalmi gondolat síkjára átvitt elképzelésébe szervesen beilleszthető. Utóbbi véleményét Hóman Bálint a „Rapszodikus gondolatok” című, Teleki Pálnak, még 1940 júniusában írt, töredékesen fennmaradt, az ún. Hóman naplóban olvasható memorandumában írta le.⁷

A parancsbékék igazságtalansága, ezáltal a revízió, – mint a jelenkori fejezetek meghatározó szemléleti jegye – Magyarország és Németország történelmi alapon nyugvó egymásra utaltságát, sorsközösségét egyaránt kifejezte. Az újabb világháború kirobbanása is „a kegyetlen és embertelen párizskörnyéki békékben” keresendő (Marczinkó, Pálfi, Várady & Dékány, 1942, p. 93.) „A megalázott és megcsönkített nemzetek nem törődhetnek

6. Felekezeti kiadásban is megjelentek új kötetek. A részletes tankönyvlistát lábjegyzetekben közli Kovács, 2006, pp. 631–635.

7. Szálasi Ferenc népbíróági perének jegyzéke. BFL XXV-1-a Nb. 293/1946. 110. Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei 7383–7568 Rapszodikus gondolatok.

bele a rájuk kényszerített békékbe és mindent elkövettek, hogy kétségbeejtő helyzetükön változtassanak.” (Marczinkó, Pálfi, Várady & Dékány, 1942, p. 93.)

A tankönyvírók „kíváncsággondolkodása”⁸ a II. világháborús magyar részvétel bemutatásánál sarkosan megjelenik. A szerzők mindent megtettek, hogy az ellenfélről, a sztálini Szovjetunióról a lehető legnegatívabb képet rajzolják meg, Magyarországot pedig a civilizált világ védelmezőjeként állítsák be. „A német–olasz és francia–angol háborúval szemben Magyarország a szigorú semlegesség álláspontjára helyezkedett, de egyrészt a vakmerő szerb támadás, másrészt Kassa és más felségterületeink szovjet repülők részéről történt bombázása miatt kénytelenek voltunk semlegességünket feladni és 1941. június 27-én belépni a háborúba, amely a művelt világ legádázabb ellensége, a szovjet ellen folyik, hogy szövetségeseinkkel együtt megszabadítsuk Európát legfélelmesebb rémétől. Nemzeti jövőnk alakulása elsősorban attól függ, hogy ez az egész Európa békéjéért folyó óriási küzdelem hogyan dől el.” – olvashatjuk a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1942-es tankönyvében (Marczinkó, Pálfi, Várady & Dékány 1942, p. 106.). Szegedi Tasziló, a Szent István Társulat tankönyvszerzője szerint a Szovjetunió elleni német támadás pedig nem volt más, mint annak a megakadályozása, hogy a Szovjetunió a keresztény Nyugat-Európa ellen írtóhadjáratot indítson (Szegedi, 1942, p. 79.).

Az 1938 és 1942 között megjelent kiadványok alaptónusát a Horthy legenda teljes kibontakozása (szó sincs már a kormányzói hatalom ideiglenes jellegének hangsúlyozásáról), forradalom- és liberalizmus ellenesség, az antiszemitizmus hol erősebb, hol gyengébb megnyilvánulásai (a katolikus tankönyvek jelenkori fejezeteinél erősebben, az állami kiadó tankönyveiben kevésbé) és a keresztény lelkiség felerősödése (pl. az 1938-as eu-charisztikus világkongresszus méltatása) jellemezte még.

A katolikus kiadók tankönyveit sok állami gimnázium is előszeretettel választotta. Ezek a kiadványok főként a jelenkori fejezetek bemutatásakor erős antiszemita felütést alkalmazva igazodtak a hazai külpolitikai gondolkodás német irányvonalához, ugyanakkor a keresztény világnézet alapján álló alkotmányos királyság eszméjét, a Szent István-i Magyarországot képviselve a nemzetiszocialista Németországgal szembeni különállást, függetlenséget egyszerre igyekeztek képviselni.

Az antiszemitizmus tankönyvi megjelenítésére álljon itt két példa: a Szent István Társulat 1942-es gimnáziumi tankönyvében a tanácskormány vezetői „örültek és gonosztevők” „túlnyomórészt zsidók” voltak (Szegedi, 1942, p. 68.), Mezősi Károly 1941-es tankönyvében pedig ugyanerről a témáról az alábbi sorokat olvashatjuk: „1919 elején Budapesten *kommunista* forradalom tört ki *Kun Béla* sikkasztó zsidó könyvelő, volt orosz hadifogoly vezetésével.” (Mezősi, 1941, p. 87.).

A Szent István-i állameszme, a magyarság középhatalmi ambíciója a Kárpát medencében élesen szembe helyezkedett a hitleri Németország délkelet-európai birodalomépítő külpolitikai elképzeléseivel. A német–magyar tankönyvvitáról, az egyes hazai történelemtankönyvek revíziójára irányuló német elvárásokról szóló újabb kutatások (Ujváry, 2016) igazolják állításomat, mely szerint a hazai tankönyvekben a hitleri birodalmi politika elutasítása is sarkosan megjelenik.

„Napjainkban újra sötét felhők gyülekeztek a német katolikusok egére. Szervezeteiket a Hitler-kormány föl-oszlatta s a helytelenül értelmezett nacionalizmus (nemzetieskedés) nagy aggodalommal tölti el az öntudatosan élő katolikusokat.” – olvashatjuk Harza Lajos 1940-es egyháztörténeti tankönyvében (Harza, 1940, p. 86. idézi Ujváry, 2016, p. 106.).

8. Valójában csapdahelyzet, a történeti realitások figyelmen kívül hagyása, mely a második világháborús külpolitikai gondolkodást és a közvéleményt egyaránt jellemezte. Pritz Pál több írásában is használja a fogalmat. Pl. Pritz, 2016.

Az 1945-ös történelemtankönyvek antifasiszta indíttatású munkák voltak és a kor elvárásainak megfelelően demokratikus (és nem marxista) elveket hirdettek. Ezek a munkák az 1938 és 1942 között megjelent kiadványok antitéziseként a Horthy-korszak revíziós külpolitikáját és a zsidótörvényeket mélyen elítélték, a területrevízió árát hangsúlyozták, a legsúlyosabb hibának a tengelyhatalmak melletti elkötelezettséget és a Szovjetunió elleni hadbalépést tekintették.

Antiszemita felhangokkal a Tanácsköztársaság időszakának bemutatásánál már nem találkozunk. A proletárdiktatúráról szóló fejezetben tényszerű közléshez ragaszkodtak a szerzők: olvashatunk Szamuely⁹ Tiborról és Kun Béláról, a munkásmozgalom két régi harcosának hazatéréséről, az első magyar kommunista újság, a „Szocialista Forradalom” című lap kiadásáról, a Lenin irányította magyar mozgalmi emberek szervezkedéséről, a kommunista tanok terjesztéséről, a hatalom átvételéről (Kosáry & Mérei, 1945, pp. 159–160.) A hitlerista rendszer átvételét – a Kosáry és Mérei szerzők – 1938 utáni időkhöz kapcsolták. Az uralkodó réteg a burkolt zsidóellenesség helyett elérkezettnek látta az időt arra, hogy „megvalósítsa a gentry régi álmát: visszaszerezni az elvesztett földeknek legalább egy részét és ismét földesúrrá lenni.” (Kosáry & Mérei, 1945, p. 169.) A nyilaskeresztes pártról végig elítélően beszéltek és történetileg hűen ismertették az eseményeket: a Sztójay bábkormány alatt „indult meg a rémtettek, terrorcselekmények és üldözések borzalmas sorozata,” (Kosáry & Mérei, 1945, p. 170.), majd Szálasi idején valósult meg a teljes német irány, a nyilaskeresztesek rémuralma (Kosáry & Mérei, 1945, p. 170.).

„A területi gyarapodás ára volt, hogy Magyarországnak a német fegyverkezés és háborús gazdálkodás szolgálatába kellett állnia. Végül is be kellett lépnie a háborúba a Szovjetunió ellen. (...) A voronyezsi áttörés után (1943. január) beteljesedett a magyar sereg sorsa is. Ez attól kezdve, hogy a német támadás Moszkva és Leningrád kapujában 1941-ben elakadt, nem volt kétséges. A még mindig kételkedők azonban a sztálingrádi kudarcban döntő érvet kaphattak, ami eldönthette állásfoglalásukat.” – olvashatjuk a Kosáry és Mérei szerzőpáros munkájában (Kosáry & Mérei, 1945, p. 169.). A területi gyarapodás árának felsorolásával a tankönyvírók gyakorlatilag leleplezték a hatalmi elit hamis, kívánsággondolkodásra épülő második világháborús külpolitikai gondolkodását.

A szerzők a Horthy-korszak uralkodó osztályának politikai alkalmatlanságát bizonyították, de néhol az egész magyarság szűklátókörűségét is ostromozták: „Az orosz hadsereg óriási léptékben tört előre és 1944 tavaszára elérte a Kárpátokat. A magyarság még ekkor sem látta át a helyzetet. Tétlenül nézte, hogy 1944. március 19-én a németek megszállják az országot.” (Kosáry & Mérei, 1945, p. 170.). Végül a szerzők értékítéletét olvashatjuk: „Másodszor bukott el a nemzet ugyanolyan okok miatt és ugyanúgy: vezetőrétege politikai és társadalmi érzékének hiánya miatt. Az ország a vezetőosztály németekkel való felhigultsága, a realitások észrevételére alkalmatlan volta következtében ismét a német hatalomvágy és a porosz militarizmus szolgálatába szegődött.” (Kosáry & Mérei, 1945, p. 170.)

9. A szerzők ezt a névváltozatot használták.

Kísérlet a korirányok befolyásolására: Kosáry Domokos munkái (1943; 1945)

Mint a bevezetőben jeleztem, Kosáry Domokos (1945), valamint a Kosáry Domokos és Mérei Gyula szerzőpáros 1945-ös tankönyvei – és ez szövegszerűségében kimutatható, – Kosáry 1943-as pedagógiai segédkönyvére épültek.

Az 1945–1946-os új tankönyvek szerzői, Benda Kálmán, Csapodi Csaba, Berlász Jenő, Komjáthy Miklós stb. ahhoz a fiatal történészgenerációhoz tartoztak, akik az 1941-ben alapított Teleki Intézet szervezeti keretén belül létrejött új Történettudományi Intézetben végezték kutatásaikat, de közülük sokan kötődtek korábban a hazai elitképző műhelyhez, az Eötvös Collegiumhoz is (Romsics, 2013, p. 1459.). Osztályigazgatói minőségben a Történettudományi Intézetben végezte feladatait a fiatal Kosáry Domokos is. Tudjuk: a klasszika-filológus Huszti József és Szekfű Gyula segítségével már nagyon fiatalon bekerült a hazai kulturális elitbe (Romsics, 2013, p. 1459.).

A fiatal Kosáry, Domanovszky Sándor és Hóman Bálint segítségével – és ezt a Domanovszkyhoz írt levelei is igazolják¹⁰ – 1936 és 1941 között nyugati tanulmányutakon vesz részt. „Most is jobban mint valaha, meg vagyok győződve a tudományos értelemben vett európai program jelentőségéről. Megvilágítani a magyar történetet Európa előtt: s a magyar történetírás szolgálatába állítani az európai eredményeket: nemcsak felvilágosító munkát jelent, nemcsak szakbeli? alkalmazást, hanem egyoldalú kapcsolatokon túl, egész Európához, a nyugathoz való tartozásunkat.”¹¹ – írja egyik levelében az angolszász és francia irányvonalat képviselő Kosáry.

A francia irányultságú és latinos műveltségű Eötvös Collegium, továbbá a külföldi tanulmányutak – Párizsban Marc Bloch, Londonban Seton-Watson, Oxfordban Macartney előadásai (vö.: Romsics, 2013, p. 1459.) – csak elmélyítik a fiatal Kosáry nemzetiszocializmus ellenességét és a nyugati polgári demokrácia iránti elköteleződését. Még Teleki Pál miniszterelnök küldte ki az Egyesült Államokba, kulturmissziós feladatai mellett ekkor írja meg a *History of Hungary* című kötetét is (1941).

Kosáry 1943-ban magyar nyelven megírta „Magyarország története” című, a Nemzetnevelők könyvtára sorozatban megjelent pedagógiai segédlete tankönyvpótló munkának tekinthető. A kiadvány 1943 júliusában jelent meg,¹² – a bírálatokat, a nyomdai munkálatokat is beleszámítva – feltételezhetjük, hogy még Sztálingrád előtt készült el a kézirat.

Bár az 1943-as kötet a hómani tankönyvekhez képest kidolgozottságában, faktológiai megbízhatóságában előrelépést mutat, azért a koriránytól, az uralkodó hatalmi elit hivatalos álláspontjától nem tudott minden esetben elvonatkoztatni a szerző. Míg a 1945-ös kiadványban a szerzők leírják a Tanácsköztársaság időszakának történéseit, a 1943-as pedagógiai segédletben ugyanez a fejezet más színezetet kap. Olvashatunk a „Lenin fiúk és más terrorcsapatok” garázdálkodásáról. Az antiszemitizmus felerősödéséről pedig az alábbi mondatot találjuk: „A mellett a 45 népbiztosból 32 zsidó volt, éppen a legkegyetlenebbek, de a többi vezető állásban is hasonló volt a zsidók arányszáma, ami természetesen az antiszemitizmust tette igen erőssé és általánossá.” (Kosáry, 1943, p. 370.)

10. MTAKK Ms 4525/712-719. Kosáry Domokos Domanovszky Sándornak.

11. MTAKK Ms 4525/712. Kosáry Domokos Domanovszky Sándornak.

12. Az Országos Közoktatási Tanács 378/1943. szám. levele a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Tekintetes Igazgatóságának a Nemzetnevelők Könyvtára Kosáry: Magyarország története (I./4.) és Kodály: Iskolai énekgyűjtemény I. (V./14.) c. kötetéről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Z 715. 253. t. Az Országos Közoktatási Tanács megbízása alapján szétküldött könyvek. Nemzetnevelők Könyvtára című pedagógiai segédkönyvsorozat. 1942-1944.

A befejező részben az 1920 és 1940 közötti időszak történéseit, az utolsó 20 évet 22 oldalnyi terjedelemben tárgyalja: 6 oldalnyi terjedelemben a béke előkészítésével, 4 oldalon a trianoni békével, bő 4 oldalon az elszakított magyarság sorsával, és mintegy 7 oldalnyi terjedelemben Magyarország újjáépülésével foglalkozik. A befejező részben az említett alfejezetek, továbbá a Kárpát-medence földrajzi viszonyairól készített 3 térkép is azt jelzi, hogy a hazai kultúrpolitika korábban Teleki Pál miniszterelnök által képviselt irányvonala – konkrétan az angolszász hatalmak meggyőzése a területrevízió elfogadásáról – is nagy hangsúlyt kapott ebben a munkában. A szerző igyekezett kívül helyezkedni a jelen megítélésétől: „Ezek az utolsó évek még kívül esnek a történetírás feladatán, részletes rajzukat nem adhatják ezek a lapok. Csak azt a fejlődési vonalat húzhatják meg nagyjából, amely a Trianon utáni szinte kétségbeejtőnek tűnő helyzetből a revízióért folytatott küzdelmen át elvezetett 1938-ban a müncheni nagyhatalmi megegyezést követő első bécsi döntésig, amellyel a Felvidék déli része tért vissza Magyarországhoz. Ezt követte 1939 tavaszán a Kárpátalja, 1940 őszen a második bécsi döntés alapján, Erdély északi részének visszatérése.” (Kosáry, 1943, pp. 396–397.) A könyv végén a szerző summázata a korfeladatok rövid megítélésére szorítkozik: „Magyarország feladatait az utolsó húsz évben elsősorban azok a viszonyok szabták meg, amelyek közt a világháborús csapás után az új korszak küszöbére lépett.” (Kosáry, 1943, p. 397.)

Összegzőképpen elmondható, hogy a fiatal történészgeneráció 1945-ben tankönyvíróként is jogfolytonosságot érezhetett az 1939 és 1944 közötti időszakokkal. A nyugati irányultságú polgári demokratikus elit a kispártban tevékenykedett, Kosáry barátja az oktatási miniszter Ortutay Gyula, patrónusa a moszkvai nagykövet, Szekfű Gyula, a kommunista lapkiadónál, a Szikránál jelennek meg a tankönyvei (Glatz, 2013, p. 1417.; 1420.). Ez a fiatal történész generáció úgy gondolhatta, – nem teljesen alaptalanul, – hogy 1945 után egy nyugati típusú polgári demokrácia épülhet Magyarországon. Benda Kálmán (az első tankönyv szerzője) még felszabadulásról írt és az ország demokratikus berendezkedését vizionálta: „Miután az orosz hadsereg 1945 tavaszára megtisztította a németektől és Szálasi csapataitól Magyarország területét, s Magyarország, ha nagy áldozatok árán is, de független államként megkezdhette a nagy demokratikus átalakulást.” (Benda, 1945, p. 133., idézi Kovács, 2006, p. 631.) Beszédese sorok ezek, valós igazodás az aktuálpolitikai helyzethez. Glatz találóan fogalmaz: „Kosáry joggal gondolhatta: „vonalban vannak”. S talán még befolyásolhatják a korirányokat (...)” (Glatz, 2013, p. 1417.) Már 1947-ben járunk. Mindezt a jelenkori témák tankönyvi szövegelemzése bizonyítja. Tehát az 1945-ös, ún. „első órák” történelemtankönyveinek tudományos alapozása és – Kosáry esetében annak szövegszerű megfogalmazása – 1943-ra nyúlik vissza.¹³ Persze az 1945-ös kiadványok már az új geopolitikai realitások figyelembevételével készültek el.

13. További kutatásokat igényel az 1943-as kiadvány összehasonlítása a szerző 1941-es angol nyelven megírt munkájával. (Vö.: Glatz, 2013. p. 1419. 18. lábjegyzete)

Irodalom

1. Albert B, G. (2006). *Súlypontok és hangsúlyeltolódások*. Pápa: Pannon Egyetem.
2. Csapodi, Cs. & Berlász, J. (1946). *Világtörténelem a francia forradalomtól napjainkig*. A gimnáziumok VI., a líceumok és gazdasági középiskolák II. osztálya számára. II. kiadás., Budapest: Szikra.
3. Glatz, F. (2013). Kosáry Domokos, a történész életútja. *Magyar Tudomány*, 12. 1414–1436.
4. Katona, A. (2009/a). Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából. V. A Horthy-korszak történelemtanítása (1920–1944). *Történelemtanítás. Történelem-szaktanácsadási portál*. Retrieved from http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2009/12/Kepek_es_arckepekV..pdf (2019. 11. 03.)
5. Katona, A. (2009/b). Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI. A rövid demokratikus átmenet és az „ötvenes évek” történelemtanítása (1945–1956). *Történelemtanítás. Történelem-szaktanácsadási portál*. Retrieved from http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2009/12/Kepek_es_arckepekVI..pdf (2019. 09. 26.)
6. Komjáti, M. & Makkai, L. (1945). *Világtörténelem 3. köt. Nagy Károlytól a francia forradalomig*. Gimnázium 5., líceum és gazdasági középiskola 1. oszt. Budapest: Szikra.
7. Kosáry, D. (1945). *Magyarország története az őskortól a szatmári békéig*. Budapest: Szikra.
8. Kosáry, D. & Mérei, Gy. (1945). *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig* (a gimnáziumok VIII., a líceumok, gazdasági középiskolák és a tanító(nő)-képző intézetek IV. osztálya számára). Budapest: Szikra.
9. Kosáry, D. (1943). *Magyarország története*. Budapest: Országos Közoktatási Tanács.
10. Kovács, E. (2006). A gimnáziumi történelemtankönyvek tartalmi és szemléleti változásai 1945 és 1962 között. *Educatio*, 3. 630–644.
11. Marczinkó, F., Pálfi, J. & Várady, E. (1938). *A magyar nemzet elbeszélő története a gimnáziumok és leánygimnáziumok III. osztálya számára*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
12. Marczinkó, F., Pálfi, J., Várady, E. & Dékány, I. (1942). *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
13. Mezősi, K. (1941). *A magyar nemzet történelme II. kötet. A XVIII. század végétől napjainkig*. Állampolgári ismeretek a líceum és leánylíceum IV. osztálya számára. Budapest: Szent István Társulat.
14. Romsics, I. (2013). Kosáry Domokos és a Teleki Intézet, 1941–1949. *Magyar Tudomány*. 12. 1458–1465.
15. Szegedi, T. (1942). *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig*. A gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára. Budapest: Szent István Társulat.
16. Pritz, P. (2016). Személyiség és történelem. In Pritz, P. (2016). *A relativizálás elfogadhatatlansága. Hazánk és a nagyvilág. Újabb tanulmányok*. pp. 149–163. Budapest: Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság.
17. Ujváry, G. (2016). „A külföld még mindig alig tud rólunk” Magyar–német tankönyvvita a második világháború idején. *Századok*. 1. 85–115.
18. Unger, M. (1976). *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Budapest: Tankönyvkiadó.
19. Várady, E. (1934). *A magyar nemzet története a szatmári békétől napjainkig*. A leánygimnáziumok, leánylíceumok és leánykollégiumok VIII. osztálya számára Dr. Ember István tankönyvének felhasználásával. Budapest: Athenaeum.

History books of the "first hours" in the backwash of the Second World War (Era trends, geopolitical shifts between 1938 and 1945 when discussing contemporary history)

The paper studies the birth story of history textbooks published in 1945 edited by Domokos Kosáry and Klára Feuer. My objective is to point out directions of the era and changes of geopolitical directions through textbook writers' ways of interpretation. To make the topic more understandable I compare the textbooks for secondary grammar schools published during World War II to the temporary history textbooks of 1945. In my paper I perform comparative analysis of contemporary parts. I demonstrate that the textbooks of 1945 are connected to the pre-1945 era, the last years of World War II by many ties.

Keywords: history of textbook; history teaching, history textbooks of "first hours"; era trends in the textbooks